

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ GÜC MƏRKƏZLƏRİNİN YENİDƏN PAYLAŞILMASI: ÇOXQÜTBLÜ DÜNYAYA DOĞRU?

ELGÜN TAĞİZADƏ

*Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı**E-mail: ElgunTaghizadeh@gmail.com**ORCID ID: 0000-0002-0514-7808*

GİRİŞ

Dünya tarix boyu fərqli güc mərkəzləri görmüşdür. Qədim dünyada Misir, Mesopotamiya (Assuriya, Babilistan, Het) və Hind vadisi (Harappa, Mohenco-Daro) kimi sivilizasiyalar öz zəngin mədəni irsləri və güclü təsirləri ilə fərqlənmişdir. Orta əsrlərdə və erkən müasir dövrdə Bizans İmperiyası, Səlcuqlar, Osmanlı İmperiyası və Habsburq Xanədanlığı kimi dövlətlər geniş ərazilərə nəzarət etmiş və regional güc mərkəzləri kimi çıxış etmişdir [11]. Müasir dövrdə isə Sovetlər Birliyi, Britaniya İmperiyası və ABŞ qlobal səviyyədə güc tarazlığına təsir edən əsas aktorlar olmuşdur.

Bu tarixi inkişaf xətti beynəlxalq münasibətlər sisteminin daim dəyişən dinamikasını əks etdirir. İkinci Dünya müharibəsindən (İDM) sonra formalaşan ikiqütblü dünya düzəni "Soyuq müharibə"nin sona çatması ilə yerini qısamüddətli birqütblü sistemə buraxdı [18]. Lakin XXI əsrin başlanğıcından etibarən ABŞ-nin qlobal hegemoniyası zəifləməyə başlamış, yeni regional güc mərkəzləri (Çin, Rusiya, Hindistan və Avropa İttifaqı kimi aktorlar) beynəlxalq sistemdə öz mövqelərini gücləndirmişdir.

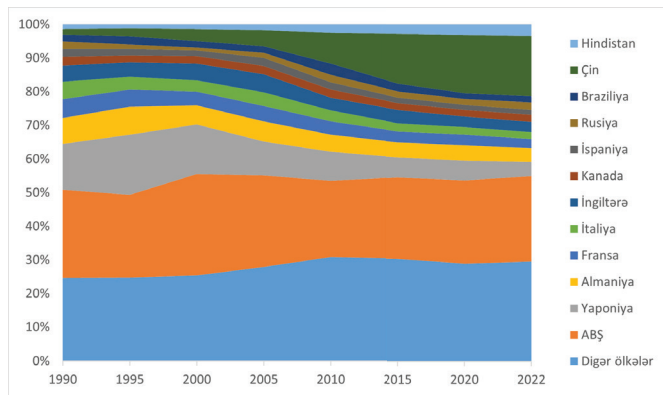
Son illərdə qlobal gücün paylaşılması prosesi daha da sürətlənmişdir. Artıq beynəlxalq münasibətlər səhnəsində ABŞ-dan başqa Çin, Rusiya, Avropa İttifaqı, Hindistan və digər regional güclər də təsir imkanlarını genişləndirir. Bu proses beynəlxalq təhlükəsizlik, iqtisadi əlaqələr və siyasi ittifaqların yenidən formalaşması kimi proseslərə birbaşa təsir edir. Ənənəvi hegemon güclərin dominant mövqeyini itirməsi ilə yanaşı, Çinin iqtisadi gücünün yüksəlişi, Rusiyanın hərbi və enerji siyasəti, Hindistanın inkişaf edən rolu və Avropa İttifaqının strateji inteqrasiyası yeni dünya nizamının konturlarını formalaşdırır [4].

Qlobal Güc Balansı: Təqütblülükdən Çoxqütblülüyə Keçid? Beynəlxalq münasibətlər sistemində təqütblü, ikiqütblü və çoxqütblü strukturlar öz aralarında bir sıra fərqli meyarlara əsaslanır. Bu meyarlar, dövlətlərarası güc balansı, aktorların sayı və təsiri baxımından fərqli xüsusiyyətlərə malikdir və eyni zamanda tarixi dövrlər üzrə dəyişikliklər göstərmişdir. Məsələn, təqütblü dünya sistemində bir dövlət və ya aktor beynəlxalq sistemdə əsas güc

olur və bu gücü, dinamikaları istifadə edərək beynəlxalq sistemin yeganə hakimi olur [6, s.97-98]. Bu sistemin ən bariz nümunəsi olaraq "soyuq müharibə"dən sonra ABŞ-nin dominant güc kimi formalaşdığı dövr göstərilə bilər. Təqütblü sistemdə güc əsasən mərkəzləşmiş olur və digər aktorların təsir imkanları məhdudlaşır. Lakin belə bir sistemin əsas zəif tərəfi, gücün tək bir aktorun ətrafında cəmlənməsi nəticəsində yaranan qeyri-sabitlik riskləridir. Bunun əksinə olaraq, ikiqütblü sistemdə beynəlxalq münasibətlər iki əsas aktorun ətrafında formalaşır və güc balansı bu iki aktor arasında nisbətən sabit şəkildə bölünür. "Soyuq müharibə"də ABŞ-SSRİ rəqabəti buna nümunədir; bu sistemdə digər dövlətlər əsasən iki dominant gücün təsiri altında hərəkət edir və onların maraqlarına uyğunlaşmağa məcbur qalır. Çoxqütblü sistem isə daha mürəkkəb bir struktur təqdim edir, çünki burada güc müxtəlif aktorlar arasında bölünmüşdür. Bu aktorlar dövlətlərdən ibarət olmaqla yanaşı, beynəlxalq təşkilatlar, transmilli şirkətlər və digər qeyri-dövlət aktorlarını da əhatə edə bilər. Belə bir sistemdə güc balansı dinamik və dəyişkən olur, bu da sistemin daha az sabit və daha çox rəqabətə meyilli olmasına səbəb ola bilər. Tarixi olaraq çoxqütblü sistem XIX əsrin Avropa beynəlxalq münasibətləri ilə əlaqələndirilir.

Hər üç strukturun özünəməxsus üstünlükləri və zəif tərəfləri olsa da, onların təsir gücü və dayanıqlılığı, mövcud dövrün siyasi, iqtisadi və texnoloji kontekstindən asılı olaraq dəyişə bilər. Buna görə də beynəlxalq münasibətlərdə güc strukturunun qiymətləndirilməsi daim dinamik və kompleks bir yanaşma tələb edir. Eyni zamanda sual edilir ki, bu qütblərin bir, iki, yaxud çox olması hansı göstəricilərə əsasən müəyyənləşir?. Bu əsasda verilən datalara görə dövlət-dövlətlər digər aktorlardan müəyyən üstünlüklərə sahib ola bilər, ancaq bu göstəricilərin qiymətləndirilməsi və şərh olunmasında vahid bir yanaşmanın olmadığı xüsusilə vurğulanmalıdır. Lakin ÜDM dövlətin iqtisadi gücünü ölçmək üçün əsas metrik hesab olunur. Çünki ÜDM iqtisadi fəaliyyətin ümumi həcmi, istehsal qabiliyyətini və dövlətin qlobal bazarlardakı mövqeyini əks etdirir. Yüksək ÜDM dövlətə resurslarını daha effektiv idarə etməyə, infrastruktur qurmağa, beynəlxalq təsir gücünü artır-

mağa və oxşar imkanları əldə etməyə şərait yaradır. Fəqət, ÜDM-in əsas çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, o, gəlirlərin bölgüsünü, rifah səviyyəsini və ya vətəndaşların real alıcılıq qabiliyyətini əhatə etmir. Buna baxmayaraq, ÜDM qlobal səviyyədə dövlətlərarası güc müqayisəsi üçün geniş istifadə olunan ən obyektiv göstəricilərdən biridir. Bu məntiqlə dünya qütblərini sorğulasaq, 1990-cı illərin sonu 2000-ci illərin əvvəli bir çox elm adamlarına görə ABŞ-nin təkqütblü sistemdə təkbaşına qlobal güc olduğu dövrüdür [19]. Bu istiqamətdə qlobal iqtisadi metrik olan ÜDM metriki üzərindən örnək göstərib analiz edə bilərik. Belə ki, 1990-cı ildən başlayaraq 2022-ci ilə qədərki periodda (5 illik dövr ilə, istisna olaraq 2020-ci ildən sonra 2022) dövlətlərin (ilk 12) ÜDM-nin qlobal ÜDM-dəki payı (QÜDÜP) hesablanmışdır (Diaqram 1., Cədvəl 1.) [2].

Diaqram 1. [2]

Cədvəl 1. Dövlət ÜDM-sinin Qlobal ÜDM-də Payı (Faizlə) - QÜDÜP

İllər	Digər ölkələr	ABŞ	YPN	ALM	FRA	İTA	İNG	KAN	İSP	RUS	BRA	Çin	HND
1990	24,70	26,15	13,60	7,76	5,57	5,18	4,79	2,61	2,35	2,26	2,04	1,58	1,40
1995	24,75	24,60	17,86	8,32	5,15	3,78	4,33	1,95	1,98	1,27	2,48	2,36	1,16
2000	25,36	30,18	14,70	5,76	4,04	3,39	4,93	2,20	1,77	0,77	1,94	3,58	1,38
2005	27,89	27,28	10,04	5,95	4,59	4,10	5,32	2,45	2,41	1,60	1,86	4,78	1,72
2010	30,91	22,59	8,65	5,10	3,97	3,21	3,74	2,43	2,14	2,29	3,32	9,14	2,52
2015	30,46	24,21	5,91	4,46	3,24	2,44	3,90	2,07	1,59	1,81	2,40	14,71	2,80
2020	29,01	24,72	5,92	4,56	3,10	2,23	3,17	1,93	1,50	1,75	1,73	17,24	3,13
2022	29,68	25,34	4,21	4,05	2,77	2,00	3,05	2,13	1,39	2,23	1,91	17,87	3,37

Ölkələrin abreviaturası: ABŞ - Amerika Birləşmiş Ştatları, Yaponiya – YPN, Almaniya – ALM, Fransa – FRA, İtaliya – İTA, İngiltərə - İNG, Kanada – KAN, İspaniya – İSP, Rusiya – RUS, Braziliya – BRA, ÇİN – Çin, Hindistan – HND [2].

Buradan əldə etdiyimiz nəticələri ümumiləşdirə bilərik. Öncəliklə datalarda ABŞ-ın qlobal ÜDM-yə olan nisbəti demək olar ki, oxşar aralıqda seyr edir (ortalama 25,63%). Bu əsasda ABŞ-nin 1990-cı il-

lərdən 2000-ci illərin sonlarına kimi qlobal hegemoniyaya sahib olduğunu deyiriksə, ABŞ-nin 1990-cı il (26,15%) 2022-ci ildəki (25,34%) qlobal ÜDM-dəki payının eyni seyr etməsi aspektindən yenə də ABŞ-ın hegemoniyasının davam etdiyini deyə bilərik [13]. Fəqət 1990-cı ildə ABŞ-nin ən yaxın rəqibi olan Yaponiyanın QÜDÜP-ü 13,60%, ikinci ən böyük QÜDÜP-ə sahib olan Almaniya ilə birlikdə bu rəqəm 21,36% olmuşdur və burada ABŞ ilə bu iki ölkə arasında QÜDÜP yaxındır (25,34% - 21,36%). Eyni zamanda, ABŞ-nin müttəfiqləri olan İngiltərə, Kanada və digər dövlətlərin birgə QÜDÜP-i 42%-ə bərabərdir. Bu əsasda ABŞ-nin tək qütb olması hər iki dövlətin ABŞ-nin müttəfiqi olması ilə bağlıdır deyə bilərik [17]. Bu məntiqi, QÜDÜP göstəricilərində 2015-ci ilə qədərki dövr ərzində görmək mümkündür. 2015-ci ildən sonrakı dövrdə isə ABŞ-nin müttəfiqlərinin QÜDÜP payının azaldığını, xüsusilə Çin başda olmaqla ABŞ-ın rəqibi olan dövlətlərin QÜDÜP payının artdığını müşahidə edirik [14]. Bu kontekstdə, ABŞ-ın təkqütblü sistemin tək qütbü olaraq deyil, ikiqütblü və ya çoxqütblü sistemin bir qütbü kimi qəbul edilməsi ideyaları populyarlaşmışdır. Fəqət, ittifaq sistemi kimi qiymətləndirməsək ABŞ-a statistik olaraq ən yaxın dövlət Çindir və bu əsasda digər ölkələrlə arada uçurumun olması hazırkı sistemin ikiqütblü olduğunu deməyə əsas verir [7]. İttifaq sistemi kimi qiymətləndirildiyi zaman isə, təbii ki, qərb bloku mütləq üstünlük əldə edir deyə bilərik, ancaq bu status-kvonun belə qalacağı demək deyil.

Çoxqütblü dünya düzəni, bir tərəfdən, rəqabəti artıraraq münafişə risklərini yüksəltsə də, digər tərəfdən daha balanslı güc strukturunun təmin olunması üçün yeni imkanlar da yaradır. Bu keçid, təkcə güc balansında deyil, həm də qlobal idarəetmə mexanizmlərində yeni yanaşmaların meydana çıxmasını şərtləndirmişdir. Çünki çoxqütblülük, sadəcə güc mərkəzlərinin sayının artması deyil, eyni zamanda onların qarşılıqlı asılılığını və mürəkkəb münasibətlər sistemini də əhatə edir.

Güç mərkəzlərinin paylanması parametrləri. Sual yaranır: Güç mərkəzlərinin yenidən paylaşılması prosesinin baş verdiyini hansı məlumatlar və göstəricilər əsasında təsdiq etmək mümkündür? Bu prosesi müəyyənləşdirmək üçün bir neçə əsas amil və mexanizm nəzərə alınmalıdır. Aşağıdakı struktur bu prosesi sisteməlik və hərtərəfli şəkildə təhlil etməyə imkan verir:

- İqtisadi gücün yenidən paylaşılması: 1. Yeni iqtisadi güclərin yüksəlişi: Çinin iqtisadi inkişafı,

Hindistanın sürətli yüksəlişi və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrin qlobal iqtisadiyyatda artan payları beynəlxalq güc tarazlığını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirir [20].

2. Resursların yenidən bölüşdürülməsi: Enerji resurslarına nəzarət, güc paylaşımında əsas faktorlardan biri olaraq qalır. Rusiya və Səudiyyə Ərəbistanı kimi enerji ixracatçısı olan ölkələr neft və qaz ehtiyatlarından strateji təsir aləti kimi istifadə edirlər.

3. Ticarət və istehsalat şəbəkələri: Qlobal istehsalatın yeni regionlara köçməsi və ticarət axınlarının dəyişməsi nəticəsində müəyyən ölkələr iqtisadi güc mərkəzinə çevrilir.

• Hərbi güc və texnoloji yenilənmə: 1. Hərbi modernləşmə: Çin və Rusiya kimi dövlətlər hərbi potensiallarını artırmaq üçün böyük miqdarda investisiyalar yatırır. Nəticədə bu modernləşmə, onların regional və qlobal təsir imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir. 2. Yeni texnologiyaların əhəmiyyəti: Süni intellekt, kiber təhlükəsizlik və hipersonik silahlar kimi texnologiyalar hərbi güc konsepsiyasını yenidən formalaşdırır. Bu sahələrdə üstünlük qazanan ölkələr beynəlxalq güc balansında daha təsirli mövqelərə sahib olurlar [15].

• Regional və beynəlxalq ittifaqlar: 1. Yeni ittifaqların formalaşması: ŞƏT (Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı) və BRICS (Braziliya, Rusiya, Hindistan, Çin, Cənubi Afrika) kimi təşkilatlar yeni güc mərkəzlərinin formalaşmasını və çoxqütblü sistemə keçidin sürətlənməsini göstərir. 2. Ənənəvi ittifaqların yenidən şəkillənməsi: NATO kimi mövcud ittifaqların daxilində müşahidə olunan daxili problemlər və fikir ayrılıqları, gücün daha balanslı və geniş şəkildə paylanmasına şərait yaradır (Türkiyə (BRICS üzvlüyü müraciəti, "S-400" problemi) və Fransa ("Beyin ölümü") [22] örnəkləri).

• Texnoloji və innovativ rəqabət: 1. Rəqəmsal iqtisadiyyat və innovasiya: ABŞ texnoloji üstünlüyünü qorumağa çalışsa da, Çin və Avropa İttifaqı texnologiya və innovasiya sahələrindəki mövqelərini sürətlə gücləndirir. 2. Kiber məkan artıq milli gücün mühüm komponentinə çevrilmişdir. Kiber təhlükəsizlik və kiber üstünlük sahəsində irəliləyişlər dövlətlərin strateji mövqelərini gücləndirir.

• Mədəni və yumşaq gücün artan rolu: 1. Kütləvi informasiya vasitələri: Məsələn, Çinin "Bir Kəmə, Bir Yol" təşəbbüsü kimi qlobal miqyaslı layihələr, yalnız iqtisadi təsir yaratmaqla məhdudlaşmır, həm də mədəniyyətlərarası əlaqələri gücləndirərək mədəni təsir gücünü genişləndirməyə xidmət edir. 2. Beynəlxalq təşkilatlar və normativ güc: Regional

güclər beynəlxalq təşkilatlarda daha fəal iştirak etməklə qlobal idarəetmə sisteminə təsir göstərməyə və öz normativ ideyalarını beynəlxalq səviyyədə qəbul etdirməyə çalışırlar.

• Təbii resurslara nəzarət: Resurs zənginliyinə malik ölkələr (məsələn, Rusiya, Səudiyyə Ərəbistanı, Avstraliya) enerji, su və digər strateji resurslar üzərindəki nəzarəti ilə qlobal güc balansını öz xeyirlərinə dəyişdirməkdədirlər. Bu nəzarət, onların beynəlxalq bazarlardakı təsir imkanlarını genişləndirir.

Qeyd olunan proseslərin hər biri beynəlxalq sistemdə güc mərkəzlərinin yenidən paylaşılmasını sürətləndirir və çoxqütblü dünya düzəninə formalaşmasına təkan verir. İqtisadi, hərbi, texnoloji və mədəni amillərin qarşılıqlı təsiri nəticəsində dünya sistemi yeni bir tarazlıq nöqtəsinə doğru hərəkət edir. Ümumilikdə, gücün paylanması mexanizminin analizi zamanı sözügedən paylanmada obyektiv və subyektiv səbəblərin mövcudluğu ortaya çıxır. Dövlətlərin iqtisadi, siyasi, hərbi və digər sahələrdə güc əldə etməsində coğrafi yerləşmənin xüsusi əhəmiyyəti vurğulanmalıdır. Məsələn, nəzəriyyəçilərin çoxu ABŞ-nin müasir beynəlxalq sistemdəki üstün mövqeyini əsasən iki səbəblə izah edir: Avropa dövlətlərindən kənarda yerləşməsi və bu səbəbdən baş vermiş müharibələrdən zərər görməməsi, həmçinin zəruri resurslarla zəngin olması [13]. Digər tərəfdən, Böyük Britaniya nümunəsində ada dövləti statusunun strateji üstünlük yaratdığı, Kanada, Avstraliya və Cənubi Afrika Respublikası kimi təbii sərvətlərlə zəngin olan ölkələrin isə tarixin "şanslı" dövlətləri kimi qəbul edildiyi fikri irəli sürülür.

Bunun əksinə olaraq Yaponiya nümunəsində biz sərvətlərin qıtlığı halını da nümunə göstərə bilərik ki, bu halda ölkədə texnoloji yeniliklərə yatırım ehtiyacı yaranır və robotexnika kimi sahələr inkişaf edir. O cümlədən bunun əksinə olaraq təbii sərvətlərə əsaslanan bir sıra dövlətlərdə isə "holland sindromu" halı baş verir ki, bu da Ərəb dövlətləri nümunəsində dövlətlərin təhsil, sosial, texnoloji sahələrdə geriləməsinə səbəb ola bilər.

Dünya həqiqətən çoxqütblüdülmü? 22 sentyabr 2023-cü ildə ən nüfuzlu xarici siyasət veb-saytlarından biri olan "Foreign Affairs"-də Jo Inge Bekkevold tərəfindən "Xeyr, Dünya Çoxqütblü Deyil" adlı məqalə yayımlandı [12]. Cəmi 15 gün içərisində Emma Eşford və İvan Kuper tərəfindən (fikrimizcə cavab xarakterli) "Bəli, Dünya Çoxqütblüdür" adlı məqalə çap olundu [8]. Hər iki məqalənin qısa zaman kəsiyində dərc olunması mövcud dünyada çoxqütblülüynün olub-olmaması üzərində mü-

zakirələrin aktuallığını göstərir. Bu kontekstdə hər iki məqalənin vacib nöqtələrini nəzərdən keçirərək, çoxqütblülük dilemmasını daha aydın anlamağa çalışsaq. Öncəliklə, Jo Inge Bekkevold qeyd edir ki, bir çox gücün qlobal təsirə malik olduğu “çoxqütblü” dünya konsepsiyası, hazırkı ABŞ və Çin arasında ikiqütblü rəqabətə alternativ olaraq arzuolunan bir model kimi təbliğ olunur [12]. Onun fikrincə, bu konsepsiya mövcud reallıqlarla uzlaşmır, çünki təqdim olunan məlumatlar göstərir ki, ABŞ və Çin arasında fərqlər olsa da, digər dünya dövlətlərinin bu iki hegemon güclə yarışması tamamilə mümkün deyil. Eyni zamanda, Jo, digər dünya dövlətlərinin ikiqütblü düzənin dəyişəcəyinə dair inancılarını “mif” adlandırır [7]. Onun arqumentinə görə, ikiqütblü dünya, daha nizamlı bir qlobal düzəni təmin edir və bu hal qeyri-müəyyən çoxqütblü sistemdən üstün hesab olunur. Jo ümumi olaraq qeyd edir ki, çoxqütblü dünya yaxın gələcəkdə reallığa çevrilməyəcək. O vurğulayır ki, qlobal qarşılıqlı əlaqələrin artmasına baxmayaraq, hazırda ABŞ və Çin arasında mövcud olan güc bölgüsü ikiqütblü nizamın davam etməsi anlamına gəlir [12].

Jo eyni zamanda aşağıdakı məqamlara toxunur: • Çoxqütblülüyn təşviq edilməsi çox vaxt intellektual qaçınmanın bir formasıdır: Bir çox siyasətçilər, şərhçilər və akademiklər ABŞ və Çin arasındakı gərgin rəqabətin reallığını qəbul etmək istəməzlər, buna görə də dünya dövlətləri bu problemlə üzləşməmək üçün bir yol kimi çoxqütblülük ideyasından yapışırlar [4]. • Çoxqütblülük güc oyunu kimi istifadə oluna bilər: Pekin və Moskva çoxqütblülüynü ABŞ-nin gücünü məhdudlaşdırmaq və öz maraqlarını inkişaf etdirmək üçün bir yol kimi görür. Bununla yanaşı, Braziliya kimi yüksələn orta güclər isə bu ideyanı özlərini regional lider kimi möhkəmləndirməyin bir yolu olaraq qəbul edirlər. • Strategiya və siyasət üçün qütblün əhəmiyyəti: Müəllif iddia edir ki, dövlətlər birqütblü, ikiqütblü və çoxqütblü sistemlərdə davranışlarında müxtəlif dərəcədə məhdudiyətlərlə üzləşirlər və bu bağlamda fərqli strategiyalar və tətbiq etmək zəruridir [12].

Jo siyasətçilərin öz strategiyalarını və siyasətlərini mövcud olmayan çoxqütblülüyn təşviqinə çalışmaq yerinə, mövcud ikiqütblü nizamın reallığına əsaslanaraq tərtib etmələrini təklif edir. Müəllif daha effektiv yanaşmanın mövcud bipolyar sistem daxilində dialoq üçün daha yaxşı həllər və platformalar axtarmaq olacağını vurğulayır.

Əsas məqamlar: • Çoxqütblülük konsepsiyası ABŞ və Çin arasında mövcud ikiqütblü rəqabətə ar-

zuolunan alternativ kimi təbliğ olunur. • Lakin dünya, ABŞ və Çinin dominant güclər olduğu ikiqütblü nizamda qalır. • Çoxqütblülüyn təşviqi, digər xalqlar tərəfindən öz maraqlarını gücləndirmək məqsədilə bir güc oyunu kimi qəbul edilə bilər [16]. • Beynəlxalq sistemdə qütblülük, strategiya və siyasət üçün əsas əhəmiyyət kəsb edir. Sistem birqütblü, ikiqütblü və ya çoxqütblü olmasına görə müxtəlif yanaşmalar və strategiyalar tələb edir [12].

Jonun məqaləsindən əldə etdiyimiz ümumi nəticələr belədir: • Siyasətçilər öz strategiyalarını və siyasətlərini hazırkı ikiqütblü nizamın reallığına əsaslanaraq tərtib etməlidirlər. • Mövcud bipolyar sistem daxilində dialoq üçün daha yaxşı həllər və platformalar axtarmaq daha effektiv yanaşma ola bilər. • Müəssisələr və investorlar, çoxqütblülüyn mövcud olmadığı bir reallıqda naviqasiya etməyə çalışmaq əvəzinə, ikiqütblü dünyanın təklif etdiyi risklər və imkanlardan xəbərdar olmalıdırlar [9].

Araşdırma nəticələrini ümumiləşdirdikdə hazırkı dünyada çoxqütblülükdən danışmağın mümkün olmadığını qeyd etmək olar. Dövlətlər aspektindən baxıldıqda, əsas oyunçular olaraq Çin və ABŞ ön plandadır. İttifaqlar aspektindən isə dünya Qərbi və Şərqi bloklarına bölünmüş vəziyyətdədir. Bu istiqamətdə Afrika bloku vahid bir blok olsa, yaxud başqa bir güc meydanı meydana gəlsə, bu zaman çoxqütblülükdən danışmaq mümkündür. Dövlətlər, İkinci Dünya müharibəsi (İDM) dövründəki instinktiv reflekslərinə geri qayıdırlar deyə bilərik. Məsələn, Donald Trump, Avropanı NATO çətinindən azad edəcəyini bəyan edərək, Avropa dövlətlərinin NATO-nu təhlükəsizlik çətiri kimi istifadə etməsinə və qlobal iqtisadi deqradasiya prosesinə cavab olaraq konkret tədbirlər görmüşdür. Bu yanaşma, Avropa dövlətlərinin müdafiə büdcələrindəki artımla da təsdiqlənir.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən də göründüyü kimi, nəzəri yanaşmada fikirlər müxtəlif mövqeləri müdafiə etməkdədir. Bununla belə, günümüz və gələcək dünyada gücün paylanmasının təhlili baxımından bu yanaşmalar hər zaman kifayət qədər açıqlayıcı və effektiv olmaya bilər. Bu kontekstdə, nəzəri fikirləri tamamlayaraq daha obyektiv nəticələr əldə etmək üçün riyazi-statistik metodlardan istifadə edilmişdir. Bu metod vasitəsilə dövlətlərin əvvəlki dövrlərdəki iqtisadi inkişafı və yatırımları, bununla da onların qlobal gücləri müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Ölkə	ÜDM (2023)	QGI (2024)	YGI (2024)	AD-ÜDM (2024)	MB (2023)
ABŞ	27.360.935,00	0,0699	78,8	86,6	916
Çin	17.794.781,99	0,0706	71,2	12,97	296
Almaniya	4.456.081,02	0,0702	69,8	55,52	66,8
Yaponiya	4.212.945,16	0,1601	70,8	32,86	50,2
Hindistan	3.549.918,92	0,1023	49,8	2,7	83,6
B. Britaniya	3.340.032,38	0,1443	71,8	52,42	74,9
Fransa	3.030.904,09	0,1878	67,3	48,01	61,3
İtaliya	2.254.851,21	0,1863	62	40,29	35,5
Braziliya	2.173.665,66	0,1944	48,8	10,3	22,9
Kanada	2.140.085,57	0,3813	64,4	53,83	27,2

Cədvəl 2. Ümumdaxili Məhsul-ÜDM, Qlobal Güc İndeksi - QGI (GFPI), Yumşaq Güc İndeksi – YGI (SPI), Adambaşına düşən Ümumdaxili məhsul - (AD-ÜDM)(GDP per capita), Müdafiə Büdcəsi – MB (TMP, MB).[1],[3],[5],[9],[10],[21].

Cədvəl 2-də 2023-cü ilin ÜDM göstəricilərinə əsasən, ən yüksək ÜDM-ə malik 10 ölkənin Qlobal Güc İndeksleri (GFPI), “Yumşaq güc” göstəriciləri, adambaşına düşən ÜDM və hərbi xərcləri təqdim edilmişdir. Cədvəlin ilkin analizi göstərir ki, dövlətlərin coğrafi yerləşməsi və qlobal məkandakı mövqeyi onların hərbi xərclərinə birbaşa təsir edir. Məsələn, Kanada və Braziliya, 2 trilyon dollara yaxın ÜDM göstəricilərinə baxmayaraq, oxşar iqtisadi ölçüyə malik Avropa dövlətləri və ya Hindistan kimi münaqişələrə cəlb olunmuş ölkələrdən əhəmiyyətli dərəcədə az hərbi xərclərə sahibdirlər[17].

Dövlətlərin xarakteristikasını və davranışını müəyyən edən coğrafi yerləşmə amili, Qlobal Güc İndeksi göstəricilərində də əksini tapır. Məsələn, qonşusu olan ABŞ-dan hər hansı bir təhdid gözlənməyən Kanada bu indeks üzrə sonuncu yerdə qərarlaşdığı halda, qlobal rəqabət apararı iki əsas dövlət – Çin və ABŞ – ən yüksək göstəricilərə malikdirlər[14].

Jordan fərqli olaraq, Emma və İvan müasir dövrdə dünyanın çoxqütblü bir sistem kimi görür və bu ideyanı ümumiləşdirərək aşağıdakı başlıqlara bölürlər: • Çoxqütblülüyün Çətinlikləri: Bayden Administrasiyası üçün yeni yanaşma: Post-birqütblü dünyada çoxsaylı güclərin meydana çıxması ənənəvi liderlik və hökmranlıq anlayışlarına meydan oxuyur. Bu kontekstdə, Birləşmiş Ştatlar xarici siyasətini idarə etməkdə görünməmiş problemlərlə qarşılaşır. Emma və İvan, Bayden administrasiyasının Çinlə münasibətlərə yanaşmasının yenidən nəzərdən keçirilməli olduğunu vurğulayır və mövcud strategiyani qüsurlu xarici siyasət nümunəsi kimi tənqid edirlər. ABŞ-nin xarici siyasət dövrlərini üç əsas mərhələyə

ayırmaq olar: • Təcrid dövrü (Birinci Dünya müharibəsinə qədər), • Güc balansı dövrü (Birinci və İkinci Dünya müharibələri arasında və sonrası), • Öhdəlik dövrü (SSRİ-nin dağılmasından sonrakı period). Hazırkı dövrdə ABŞ-nin “öhdəlik” mərhələsində olduğunu düşünmək olar. Emma və İvan hesab edir ki, Bayden administrasiyası qloballaşmanın təsirlərini ikinci plana ataraq ABŞ-nin "Super Güc" imicinə mənfi təsir göstərir. Bu yanaşma, ABŞ-nin beynəlxalq arenadakı liderlik rolunun zəifləməsinə və daha çox çoxqütblü bir reallığın formalaşmasına yol açır.

• Bipolyar Strategiyanın Çatışmazlıqları: ABŞ-nin hazırda Çinə qarşı bloklar qurmaq strategiyasının uğur ehtimalı aşağı görünür, çünki bu yanaşma müəyyən zəif cəhətləri ilə fərqlənir. Bu metod, səmimi əməkdaşlıq və ortaq məqsədlərin inkişaf etdirilməsindən çox, yalnız ən aşağı səviyyədəki ortaq maraqlara əsaslanan zəif tərəfdaşlıqların formalaşmasına gətirib çıxarır[15]. Xüsusilə iqtisadi sahədə problemlər diqqət çəkir: tətbiq edilən tariflər və ixrac nəzarətləri, ABŞ-nin yaxın müttəfiqləri arasında narazılığa səbəb olmuş və nəticə etibarilə Çinin effektiv təcridinə nail olunmamışdır. Bu vəziyyət, ABŞ-nin bipolyar strategiyasının həm qlobal iqtisadi dinamikani, həm də müttəfiqləri ilə münasibətləri mənfi təsir altına aldığı göstərir. • Həddindən Artıq Genişlənmə Riskləri: Emma və İvan hesab edir ki, çoxqütblü dünyada birqütblü düşüncə tərzini davam etdirmək qaçılmaz olaraq həddindən artıq genişlənməyə və uğursuzluqlara səbəb ola bilər[9]. Bu istiqamətdə, qeyd etdiyimiz yanaşmanın köhnəlmiş olduğunu və müasir beynəlxalq münasibətlərin mürəkkəbliyini nəzərə almadığını, dəyişən qüvvələr balansını görməzdən gəldiyini qeyd edirlər. Nəticədə Emma və İvan vurğulayırlar ki, ABŞ bu yanaşmanı davam etdirməklə öz resurslarını tükətmək və ittifaqlarını zəiflətmək riski ilə üzləşir. Bunun nəticəsində, başda Çin olmaqla digər inkişaf edən güclər üçün yeni imkanların yaranmasına şərait yara bilər[15]. Təsadüfi deyildir ki, bu kontekstdə, Trump administrasiyasının bu proseslərdən yan keçmək üçün göstərdiyi səylər diqqətəlayiqdir. Trump dövründə Əfqanıstandan ABŞ ordusunun çıxarılması, Avropada NATO çətininin zəiflədilməsi cəhdləri, daxili siyasətə daha çox fokuslanma, inflyasiya səviyyəsinin azaldılması və ümumilikdə daha yaxşı iqtisadi göstəricilər əldə etmək məqsədilə aparılan siyasətlər bu yanaşmanın bir hissəsi kimi görünür. • Müttəfiq Gücündən İstifadə və Çevikliyin Mənim-sənilməsi: Emma və İvan, ABŞ-nin müttəfiqlərinin

kifayət qədər güclü olmamasını tənqid edərək, bu prosesin əksini, yəni ABŞ-nin daha çevik və birgə yanaşma nümayiş etdirməsini mümkün hesab edirlər. Onların fikrincə, ABŞ öhdəliklər götürmək əvəzinə, müttəfiqlərinin gücündən daha səmərəli istifadə etməli, yükü bölüşdürməli və onları öz müdafiələrinə daha çox məsuliyyət götürməyə təşviq etməlidir. Bu yanaşma ilə ABŞ həm iqtisadi artımı təmin edə, həm də hərbi potensialını gücləndirə bilər. Bundan əlavə, müəlliflər çoxqütblü dünyada çevikliyin və şəffaflığın əhəmiyyətini vurğulayaraq qeyd edirlər ki, ABŞ zor tətbiqi və ya təcrid siyasəti ilə öz iradəsini yeritmək əvəzinə, qarşılıqlı faydalı ticarət sazişləri bağlamağa və digər ölkələrlə ortaq maraqlar əsasında əməkdaşlıq etməyə üstünlük verməlidir. Bu yanaşma, ABŞ-nin həm beynəlxalq nüfuzunu möhkəmləndirə, həm də yeni qlobal çağırışlara uyğunlaşmasını təmin edə bilər [16].

- İkitərəfli və Minitərəfli Sazişlər: Məqalədə iddia olunur ki, çoxqütblü dünyada böyük koalisiyalar daha az effektivdir, burada kiçik və məqsədli razılaşmalar daha yaxşı nəticələr verə bilər. Ortaq maraqlara əsaslanan ikitərəfli və minitərəfli sazişlər ABŞ-nin təhlükəsizlik məqsədlərinə nail olmaq üçün daha praktik bir yanaşma təklif edir.

Ümumi nəticə olaraq müəlliflər ABŞ-nin "Çoxqütblülüyü mənimsə" istiqamətinə yönəlməsinin effektiv olduğunu vurğulayırlar və qeyd edirlər ki, çoxqütblülük ABŞ-ı gücsüz etmir; əksinə, bu siyasətçilərə dəyişən şəraitə uyğunlaşmaq və təhlükəsizlik maraqlarını daha davamlı şəkildə irəlilətmək imkanı təqdim edir. Müəlliflər 2023-cü il etibarilə hakimiyyətdə olan Bayden hökuməti üçün çoxqütblülüyü mənimsəməyi təklif edir və bu istiqamətdə bir neçə plan və tövsiyə irəli sürürlər[15]:

- Müttəfiqlərlə yükün bölüşdürülməsinə diqqət yetirin: Müttəfiqləri öz müdafiələri üçün daha çox məsuliyyət götürməyə təşviq edin.
- Qarşılıqlı faydalı ticarət sazişləri həyata keçirin: Əməkdaşlıq və ortaq məqsədlər vasitəsilə iqtisadi artımı təşviq edin.
- İkitərəfli və minitərəfli sazişlərə üstünlük verin: Çoxqütblü dünyada daha yaxşı nəticələr verən kiçik və məqsədli sazişləri prioritetləşdirin.

Emma və İvanın fikirlərini ümumiləşdirsək, onlar Bayden administrasiyasının çoxqütblülüyü üstünlük kimi qəbul etməli olduğunu vurğulayırlar. Çoxqütblülük onların fikrincə, ABŞ-nin dominantlığına təhlükə yaratmır, əksinə, əməkdaşlıq və inkişaf üçün yeni imkanlar təqdim edərək dəyişən qlobal şəraitə uyğunlaşmağa şərait yaradır.

Ümumiləşdirdikdə, hər iki məqalə birbaşa ola-

raq hazırkı geosiyasi vəziyyətin çoxqütblü və ya təqütblü olduğunu iddia etmir. Emma və İvanın yanaşmasında, hazırkı geosiyasi vəziyyətin ABŞ-a zərər vurduğunu və zamanla güc itirəcəyini iddia edirlər. Bunun əksinə, ABŞ-nin çoxqütblü dünyaya yönəlməsinin daha faydalı olacağını vurğulayırlar. Jo isə, Emma və İvandan fərqli olaraq, günümüzdə ABŞ və Çinin rəqiblərinin olmadığını və ikiqütblü sistemin hakim olduğunu iddia edir, həmçinin yaxın dövrdə bu prosesin dəyişməyəcəyini qeyd edir.

	ÜDM (2023)	QGI (2024)	YGI (2024)	AD-ÜDM (2024)	MB (2023)
ÜDM (2023)	1				
QGI (2024)	-0,358338198	1			
YGI (2024)	0,605729289	-0,266421369	1		
AD-ÜDM (2024)	0,194630584	0,337727157	0,588527636	1	
MB (2023)	0,951120816	-0,316619362	0,550893206	0,275546745	1

Cədvəl 3. Korrelyasiya analizi. Ümumdaxili Məhsul-ÜDM, Qlobal Güc İndeksi -QGI (GFPI), Yumşaq Güc İndeksi – YGI (SPI), Adambaşına düşən Ümumdaxili məhsul (AD-ÜDM), Müdafiə Büdcəsi – MB (TMP, MB).[1],[3],[5],[9],[10],[21].

ÜDM göstəriciləri ən yüksək olan 50 dövlətin qlobal güc indeksləri, yumşaq gücü, adambaşına düşən gəlir və hərbi xərcləri üzrə toplanmış məlumatlar əsasında aradakı əlaqənin müəyyən edilməsi məqsədilə Pearson Korrelyasiya analizi aparılmışdır. Qeyd edək ki, sözügedən göstərici mənfi və müsbət 1 aralığında dəyişməkdədir. Göstəricinin 1-ə yaxınlaşması halında korrelyasiyanın mövcud olduğunu (tam pozitiv əlaqə), 0 dəyişənlər arasında xətti əlaqənin olmadığını, mənfi 1-ə yaxınlaşdığı zaman (tam neqativ əlaqə) isə mövcud olmadığını deyə bilərik. Ümumi olaraq korrelyasiya nəticələrini aşağıdakı şəkildə şərh edə bilərik:

1. ÜDM (GDP, 2023) ilə Digər Dəyişənlər: • QGI (GFPI, 2024) ilə mənfi korrelyasiya (-0.358): Bu, iqtisadi cəhətdən güclü ölkələrin daha yaxşı (aşağı dəyərli) güc indeksinə malik olduğunu göstərir. Bu fakt qlobal liderlikdə güclü iqtisadiyyatların hələ də dominant rol oynadığını vurğulayır və çoxsaylı güc mərkəzlərinin formalaşması ehtimalını azaldır. • YGI (SPI, 2024) ilə orta müsbət korrelyasiya (0.606): Yüksək ÜDM-ə malik ölkələrin yumşaq güclə beynəlxalq təsir imkanlarının daha böyük olduğunu göstərir. Bu, azsaylı ölkələrin həm iqtisadi, həm də mədəni təsir sahələrində üstünlük təşkil etdiyini ortaya qoyur. • AD-ÜDM (GDP Per Capita, 2024) ilə zəif müsbət korrelyasiya (0.195): ÜDM-in ümumi dəyəri ilə adambaşına düşən ÜDM arasındakı zəif əlaqə göstərir ki, iqtisadiyyatın miqyası fərdlər arasındakı

iqtisadi rifahla bərabər paylanmır [14]. Çoxqütblü sistemdə isə belə bərabərsizliyin daha az olacağı gözləniləndi. • MB (Total Military Budget, 2023) ilə çox güclü müsbət korrelyasiya (0.951): İqtisadi gücün hərbi gücə çevrildiyini çevrildiyini sübut edir. Bu da dünyada çox az sayda ölkənin həm iqtisadi, həm də hərbi baxımdan üstün olduğunu təsdiqləyir.

2. Qlobal Güc İndeksi (GFPI, 2024) ilə Digər Dəyişənlər: • YGI (Soft Power Index, 2024) ilə zəif mənfi korrelyasiya (-0.266): Bu əlaqə göstərir ki, yüksək göstəriciyə malik (yəni, aşağı dəyərli) ölkələrin yumşaq gücü nisbətən aşağı ola bilər. Çoxqütblü sistemdə yumşaq gücün bərabər şəkildə paylanması gözlənilsə də, bu nəticə belə bir balansın olmadığını vurğulayır. • AD-ÜDM (GDP Per Capita, 2024) ilə zəif müsbət korrelyasiya (0.338): Daha yüksək rifah səviyyəsinə malik ölkələr güc göstəricilərində daha yaxşı nəticələr göstərir. Bu, iqtisadi inkişafın çox güclü regional təsirlərdən çox, azsaylı qlobal güc mərkəzlərinin təsiri ilə bağlı olduğunu göstərir. • MB (Total Military Spending, 2023) ilə zəif mənfi korrelyasiya (-0.317): Daha çox hərbi xərcləri olan ölkələrlə QGI arasında korrelyasiya zəifdir. Bu, təhlükəsizliyin daha çox güclü dövlətlər tərəfindən təmin olunduğunu və çoxqütblülükdə bu rolun azsaylı ölkələr arasında bölüşdürülməyini vurğulayır.

3. Yumşaq Güc İndeksi (Soft Power Index, 2024) ilə Digər Dəyişənlər: • AD-ÜDM (GDP Per Capita, 2024) ilə orta müsbət korrelyasiya (0.589): Adambaşına düşən ÜDM artdıqca yumşaq güc potensialı artır. Bu əlaqə iqtisadi inkişafın yumşaq gücə olan təsirini vurğulayır. Lakin, bu əlaqə iqtisadi inkişafın yumşaq gücə əhəmiyyətli təsirini göstərsə də, çoxsaylı regional güc mərkəzləri ilə çoxqütblü sistem arasında tam uyğunluq yaratmır və çoxsaylı regional güc mərkəzləri ilə çoxqütblü dünya anlayışına tam uyğun deyil. • Total Military Spending (2023) ilə orta müsbət korrelyasiya (0.551): Bu, beynəlxalq təsirin əsasən azsaylı güclərin əlində cəmləşdiyini və hərbi güclə yumşaq gücün qarşılıqlı təsirini vurğulayır [17].

4. Adambaşına düşən ÜDM (GDP Per Capita, 2024) ilə Digər Dəyişənlər: • MB (Total Military Spending, 2023) ilə zəif müsbət korrelyasiya (0.276): Bu əlaqə yüksək rifaha malik ölkələrin daha çox hərbi xərclər etməyə meyilli olduğunu göstərir. Lakin əlaqənin zəif olması çoxqütblülüynün təsdiqi üçün kifayət deyil.

5. Ümumi Akademik Nəticələr: Təhlil olunan məlumatlar və korrelyasiya nəticələrindən belə qənaətə gəlmək olar ki, müasir beynəlxalq sistem

çoxqütblü olmaqdan uzaqdır və qlobal güc əsasən azsaylı dövlətlərin əlində cəmləşmişdir. Əsas nəticələr aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilə bilər:

1. Çoxqütblülüynün mövcud olmaması: İqtisadi və hərbi güc azsaylı dövlətlər arasında yüksək dərəcədə cəmləşib. Çoxqütblü sistemin əsas prinsipi olan güc balansının müxtəlif regionlar arasında paylaşılması bu strukturda görünür. Dolayısıyla, əgər çox çoxqütblü sistem olardısı, belə bir sistemdə güc müxtəlif regional aktorlar arasında daha balanslı bölünməli idi.

2. Dominant güc mərkəzləri: Yumşaq güc ilə iqtisadi göstəricilər arasındakı əlaqə, xüsusən yüksək ÜDM və hərbi xərclər ilə yumşaq güc arasındakı müsbət korrelyasiyalar, beynəlxalq təsirin azsaylı güclərin əlində olduğunu təsdiqləyir. Bu, ya unipolyar, ya da ikiqütblü sistemin mövcudluğunu ehtimal edir.

3. Hərbi xərclərin təsiri: Yüksək hərbi xərclər yüksək ÜDM ilə əlaqəlidir və güc göstəricilərində (GFPI) mənfi nəticə göstərir ki, bu hal gücün müəyyən qüvvələrdə mərkəzləşdiyini və dominant güc mərkəzlərinin təhlükəsizlik məsələlərində əsas aktor olduğunu təsdiqləyir. Bu hal da çoxqütblü sistemdən daha çox gücün mərkəzləşməsinə əks etdirir.

4. İqtisadi göstəricilərin (ÜDM) hərbi güc xərcləri ilə yüksək dərəcədə əlaqəli olması (0.95) göstərir ki, qlobal güc strukturu iqtisadi güc üzərində qurulmuşdur. Bu isə çoxqütblü sistemdə müxtəlif güc mənbələrinin diversifikasiyasına qarşı çıxır. Başqa bir ifadə ilə, müxtəlif güc mənbələrinin daha çox diversifikasiyasını tələb edən çoxqütblü sistemlə ziddiyyət təşkil edir.

5. Yumşaq güc göstəriciləri ilə ÜDM (0.60) və hərbi xərclər (0.55) arasındakı müsbət əlaqə göstərir ki, bu sahədə də liderlik əsasən yüksək iqtisadi və hərbi gücə malik ölkələrə məxsusdur. Bu, çoxqütblülükdən çox, "yumşaq güc monopoliyası" təsiri yaradır. Bu, çoxqütblülükdən daha çox bir neçə güc mərkəzinin təsir dairəsinin genişliyini əks etdirir.

6. Korrelyasiya nəticələri göstərir ki, iqtisadi və hərbi güc təbii şəkildə bir neçə əsas aktor arasında toplanır. Başqa dillə desək, qloballaşma prosesi gücün qütbləşməsinə və azsaylı aktorların əlində toplanmasına səbəb olmuşdur. Halbuki çoxqütblü sistemdə gücün daha geniş yayılması və regional aktorlar arasında bölüşdürülməsi - çoxqütblü sistemlərdə isə gücün daha çox dispersiyası gözlənilirdi.

Gələcək perspektivlər: Araşdırmanın davam etdirilməsi məqsədilə gələcəkdə təhlilə texnoloji güc göstəricilərini də əlavə etmək mümkündür. Texno-

logiya (Süni intellekt, kibermüdafia) sahəsində lider olan böyük gücə malik dövlətlərin digər dəyişənlərə necə təsir etdiyi araşdırılaraq, çoxqütblülüyün müxtəlif aspektləri daha aydın görünə bilər. Bu çərçivədə korrelyasiya təhlilinin daha da genişləndirilməsi üçün əlavə dəyişənlərin daxil edilməsi zərurəti istisna edilmir. Digər tərəfdən, regionlararası qütblərin təhlil edilməsi də vacibdir. Mövcud təhlil göstərir ki, qlobal güc mərkəzləri əsasən bir neçə dövlət tərəfindən idarə olunur. Lakin bu cür güc strukturunun regional çoxqütblülük üzərində təsiri daha dərinəndən araşdırılmalıdır. Qloballaşma ilə yeni güc mənbələri ortaya çıxmışdır; bunlardan texnologiya, rəqəmsal iqtisadiyyat və kibertəhlükəsizlik sahəsindəki üstünlüklər önə çıxır. Korrelyasiya analizi bu amilləri əhatə etməsə də, müasir çoxqütblülük iddialarını qiymətləndirərkən bu sahələri nəzərə almaq vacibdir. Bu sahələrdə lider ölkələrin qlobal sistemə təsirini ölçmək, gələcəkdəki güc strukturlarının təhlilində faydalı olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. "Brandirectory," *brandirectory.com*, 2024. <https://brandirectory.com/softpower/ranking?region=1&metric=1>
2. "GDP By Country in current US\$ 1990 - 2022 | WITS Data," *Worldbank.org*, 2022. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/BY-COUNTRY/StartYear/1990/EndYear/2022/Indicator/NY-GDP-MKTP-CD#>
3. "Military expenditure value of Argentina 2021," *Statista*, 2021. <https://www.statista.com/statistics/794443/military-spending-value-argentina/>
4. "Unipolar World," *Unacademy*. <https://unacademy.com/content/cbse-class-12/study-material/political-science/unipolar-world/>
5. "World GDP in current US\$ 1988 - 2022 | WITS Data," *Worldbank.org*, 2022. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/WLD/StartYear/1988/EndYear/2022/Indicator/NY-GDP-MKTP-CD>
6. A. Aydın and E. Bakıncak, "ULUSLARARASI GÜÇ DENGESİ VE İKİ KUTUPLULUK ARASINDAKİ İLİŞKİ," *Dergipark*, 2016. <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/download/article-file/282697>
7. A. J. Nathan, "The Return of Bipolarity in World Politics: China, the United States, and Geostuctural Realism," *Foreign Affairs*, Apr. 16, 2018. <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/2018-04-16/return-bipolarity-world-politics-china-united-states-and>
8. E. Ashford, E. Cooper, "Yes, the World Is Multipolar," *Foreign Policy*, Oct. 05, 2023. <https://foreignpolicy.com/2023/10/05/usa-china-multipolar-bipolar-unipolar/>
9. *Global Fire Power*, "2024 Military Strength Ranking," *Global Fire Power*, 2024. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>
10. *International Monetary Fund*, "GDP per Capita, Current Prices," *International Monetary Fund*, 2024. <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO-WORLD>
11. J. BURBANK and F. COOPER, *Empires in World History*. 2021. doi: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1g248v9>.
12. J. I. Bekkevold, "No, the World Is Not Multipolar," *Foreign Policy*, Sep. 22, 2023. <https://foreignpolicy.com/2023/09/22/multipolar-world-bipolar-power-geopolitics-business-strategy-china-united-states-india/>
13. J. Shiffrinson, A.-M. Slaughter, B. Kausikan, R. Keohane, S. G. Brooks, and W. C. Wohlforth, "The Long Unipolar Moment?," *Foreign Affairs*, Oct. 17, 2023. <https://www.foreignaffairs.com/responses/long-unipolar-moment-american-dominance>
14. K. He, "The Upside of U.S.-Chinese Competition," *Foreign Affairs*, Jul. 14, 2023. <https://www.foreignaffairs.com/united-states/chinese-competition-asia-stability-institutional-balancing>
15. M. D. Toft, S. Kushi, "The Roots of Washington's Addiction to Military Force," *Foreign Affairs*, Jan. 10, 2023. <https://www.foreignaffairs.com/united-states/roots-washingtons-addiction-military-force>
16. M. Flores, "The New World Order: The Historical Origins of a Dangerous Modern Conspiracy Theory | Middlebury Institute of International Studies at Monterey," *www.middlebury.edu*, May 30, 2022. <https://www.middlebury.edu/institute/academics/centers-initiatives/ctec/ctec-publications/new-world-order-historical-origins-dangerous>
17. M. J.J., "The tragedy of great power politics," 2001.
18. Merriam-Webster, "Definition of BIPOLARISM," *www.merriam-webster.com*. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/bipolarism>
19. R. Farley, "America Ruled the World in the 1990s - But it Doesn't Anymore," *The National Interest*, Dec. 21, 2020. <https://nationalinterest.org/blog/reboot/america-ruled-world-1990s-it-doesnt-anymore-174709?form=MG0AV3>

20. S. Shidore, "The Return of the Global South," *Foreign Affairs*, Aug. 31, 2023. <https://www.foreignaffairs.com/world/return-global-south-critique-western-power>

21. World Bank, "GDP (current US\$) | Data," *Worldbank.org*, 2022. https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true&year_high_desc=true

22. BBC News, "Fransa Cumhurbaşkanı Macron: NATO'nun beyin ölümü gerçekleşti - BBC News Türkçe," *BBC News Türkçe*, Nov. 08, 2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50342428>

XÜLASƏ

Bu tədqiqat, Çin, Rusiya, Avropa İttifaqı və Hindistan kimi əsas aktorların meydana çıxması ilə ABŞ-nin hökmran olduğu birqütüblü dünyadan çoxqütüblü dünyaya keçid prosesi zamanı güc paylaşmasının hansı kateqoriyaları əhatə etdiyini araşdırır. Sözügedən prosesdə qlobal güc mərkəzlərinin yenidən formalaşmasına təsir edən ÜDM hərbi xərclər və yumşaq güc ölçüləri kimi iqtisadi göstəricilər də daxil olmaqla, müxtəlif amillərlə idarə olunur. Tədqiqatın məqsədi, beynəlxalq münasibətlər sistemində dəyişən güc dinamikalarının güc balansına necə təsir etdiyini aydınlaşdırmaqdır. Araşdırmada ÜDM, Adambaşına düşən ÜDM, Qlobal Güc İndeksi (GFPI), Yumşaq Güc İndeksi, Müdafiə büdcəsi kimi datalardan istifadə edilərək korrelyasiya metodu ilə əldə olunan nəticələr təqdim edilmişdir. Tədqiqat işi çoxqütüblü dünyada yaranan yeni güc mərkəzlərinin iqtisadi, hərbi və yumşaq güc aspektlərini vurğulamaqla beynəlxalq münasibətlərin mürəkkəbliyinin fərqli perspektivdən izahını təqdim edir.

Açar sözlər: *Çoxqütüblülük, ÜDM, Yumşaq Güc, Korrelyasiya, Qlobal Güc İndeksi, ABŞ.*

РЕЗЮМЕ

Этот исследовательский проект анализирует процесс перехода от однополярного мира, доминируемого США, к многополярному миру, включая появление ключевых акторов, таких как Китай, Россия, Европейский Союз и Индия, и изучает категории распределения силы в этом процессе. В данном контексте процесс управления осуществляется различными факторами, включая экономические показатели, такие как ВВП, военные расходы и индексы мягкой силы, которые влияют на перераспределение глобаль-

ных центров силы.

Целью исследования является выяснение того, как меняющаяся динамика силы в международной системе влияет на баланс сил. На основе данных о ВВП, ВВП на душу населения, Глобальном индексе силы (GFPI), Индексе мягкой силы и оборонном бюджете в исследовании представлены результаты, полученные с использованием метода корреляции.

Данное исследование предлагает объяснение сложностей международных отношений с альтернативной точки зрения, подчеркивая экономические, военные и аспекты мягкой силы новых центров силы в многополярном мире.

Ключевые слова: *многополярность, ВВП, мягкая сила, корреляция, глобальный индекс силы, США.*

SUMMARY

This research examines the transition from a unipolar world dominated by the United States to a multipolar world, focusing on the categories of power distribution influenced by the emergence of key actors such as China, Russia, the European Union, and India. The process is shaped by various factors, including economic indicators such as GDP, military expenditures, and soft power metrics, all of which contribute to the reconfiguration of global power centers.

The objective of the study is to elucidate how shifting power dynamics affect the balance of power within the international relations system. The research employs correlation analysis to present findings based on data such as GDP, GDP per capita, the Global Power Index (GFPI), the Soft Power Index, and defense budgets. This study highlights the economic, military, and soft power dimensions of new power centers emerging in a multipolar world, offering a nuanced perspective on the complexity of international relations.

Keywords: *Multipolarity, GDP, Soft Power, Correlation, Global Power Index, United States.*